

Особистість, Учений, Громадський діяч

Сьогодні все більше виходить видань, у яких друзі та колеги діляться своїми спогадами про близьку людину, що пішла з життя. Ще не можеш змиритися зі втратою, ще здається, що ось-ось твій любий друг з'явиться поруч, і не залишає тебе біль марного очікування. А згодом починаєш все виразніше усвідомлювати безповоротність втрати...

Може, цей гіркий клубок тісно переплетених сумних емоцій і спонукає взятися за перо.

Цей прощальний нарис присвячений пам'яті академіка Юрія Кундієва.

За довгі роки роботи в науці мені довелося зустрічатись і працювати з багатьма видатними вченими — вітчизняними і закордонними, визнаними лідерами у тій чи іншій сфері наукових знань. Кожен з них, як правило, був незвичайною особистістю з багатогранними інтересами. Здається, такі риси характерні людям науки, можливо, більшою мірою, ніж представникам інших сфер людської діяльності.

Борис Патон

Минуют годы и столетия, появятся новые имена и новые открытия, но первопроходцы в медицине не один раз еще заставят вспомнить о себе.

С полным правом они могли бы сказать:

“Мы сделали все, что могли, пускай другие сделают больше”.

Олександр Грандо

Один із нарисів про свого вчителя **Левка Івановича Медведя** Юрій Ілліч назвав так: “Его портрет еще не дорисован...”. Зараз, коли не стало академіка **Кундієва**, його колеги по інституту, який він очолював понад піввіку, і його друзі по академіях, у яких він працював багато років, звертають ці слова до нього самого. І дійсно, портрет Юрія Ілліча ще не завершений...

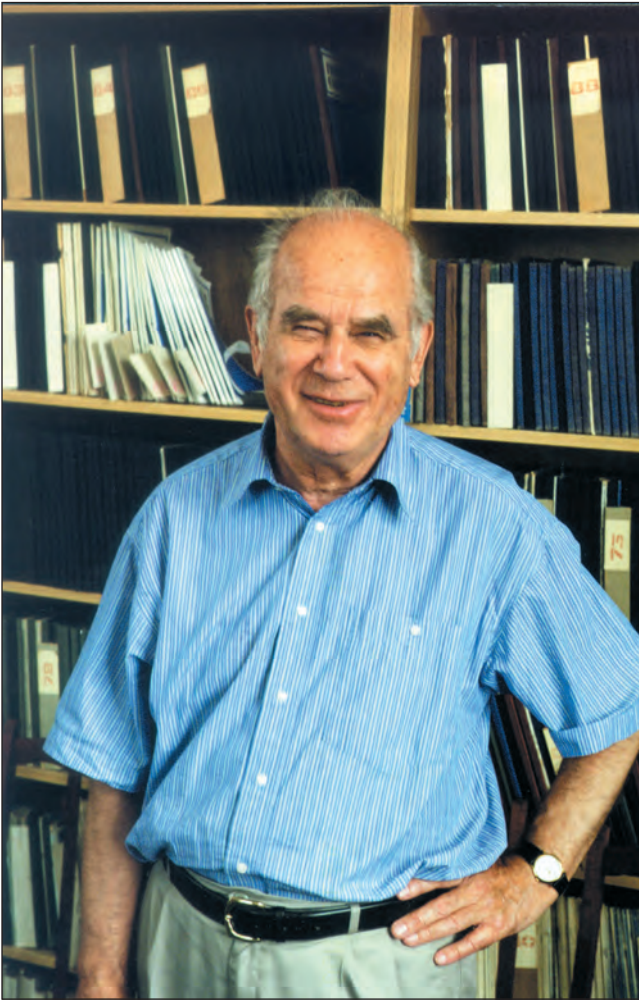
“Пам'ять — це історія”, — так лаконічно, але гранично точно висловився **Френсіс Бекон**. Можна погодитися з тим, що доки ми будемо пам'ятати своїх сучасників, своїх учителів-попередників, яких уже немає серед нас, будемо розповідати про їхнє життя та діяльність як про неповторних особистостей, учених, громадських діячів, доки будемо віддавати заслужену шану зробленому ними та розвивати їхню творчу спадщину, вони будуть жити в нашій пам'яті та історії.

Президія Національної академії медичних наук України прийняла рішення щодо видання книги спогадів сучасників про видатного вченого **Юрія Ілліча Кундієва** під такою ж назвою, що дана цьому нарису. Звернемося знову до його слів про Вчителя, якими він поділився з нами на сторінках книги, виданої на початку нового століття: “Я вспоминаю, как в 1953 году, будучи на Винничине, Левко Иванович

попросил свернуть с заранее предусмотренного маршрута и заехать в село Заболотное (бывшее Чеботарки), чтобы поклониться памяти великого ученого. Могила рядом с домом-музеем, на серой гранитной плите надпись: “Тут поховано тіло померлого Президента Всеукраїнської Академії наук, академіка Данила Кириловича Заболотного, селянина села Чеботарки”. Тогда Левко Иванович сказал: “Він був і назавжди залишиться неповторним у своїй величч, справжнім взірцем служіння людям. Таких вже немає”. С тех пор прошло более полувека.

Я думаю, как много общего между ними — Д.К. Заболотным и Л.И. Медведем: крестьянские сыновья, достигшие вершин в науке, один спас человечество от “черной смерти” — чумы, другой — от отравлений химическими веществами. Оба до конца верно служили своему народу”.

Зараз слова, які сказав Юрій Кундієв про свого Вчителя, цілком виправдано можна віднести до нього самого. Отруєння хімічними речовинами, причини надходження в середовище проживання людини промислових відходів, особливості патології та препатології, які розвиваються під дією сільськогосподарських агрохімікатів, принципи та методи встановлення гранично допустимих концентрацій у виробничому та навколишньому середовищах, розробка та впро-

Академік Юрій Ілліч Кундієв, 2002 р.

вадження в практику ефективних заходів профілактики інтоксикацій хімічного генезу — таке коло пріоритетних проблем, якими займався Юрій Ілліч протягом шести з половиною десятиліть своєї дослідницької діяльності в галузі гігієни праці, профілактичної токсикології, професійної патології, медичної екології тощо.

У своїх гострих публікаціях і виступах Юрій Ілліч вагомо доводив положення про те, що принципи значимості профілактичної медицини мають бути основою реформування сучасної практики охорони здоров'я і підготовки молодих фахівців. Він доводив, що не можна заради Болонського процесу позбавитись у вузах медико-профілактичних факультетів. Реформування системи підготовки лікарів, на його погляд, мало було б базуватися на конкретних сучасних потребах у кадрах. Головне сьогодні — забезпечити село медиками, підняти там зруйновану медицину.

А ще Юрій Ілліч справедливо стверджував, що ніколи особливо гостро стоїть необхідність відродити в країні промислову медицину, тому що колись на підприємствах успішно працювали пункти здоров'я і робочих обслуговували цехові терапевти. Не можна забувати важливий принцип охорони здоров'я, який виправдав себе у минулому, — важливість медичного обслуговування працюючих, які створюють націо-

нальний продукт. І тут Юрій Ілліч посилався на досвід не тільки України, але й країн Європи, особливо скандинавських. Однак у сучасній концепції реформування охорони здоров'я промислової медицина навіть не згадується. По суті, у даних публікаціях Юрія Ілліча пропонувались конкретні принципи щодо реформування в сфері науки та освіти, підготовки молодих вчених, автономії в системі вищої освіти, ролі інститутів НАН України у розвитку фундаментальних досліджень, балансу вітчизняного досвіду в реаліях повсякденної практики, яка виправдала себе порівняно з зарубіжними стереотипами та стандартами.

Усі ці роки ми з Юрієм Іллічем були пов'язані спільною дослідницькою діяльністю в галузі медичної праці та рядом пріоритетних аспектів профілактичної медицини.

Про нинішні часи, коли влада, на жаль, не підтримує науку, і коли не тільки медична наука, а й повсякденна практика медицини зазнають нездоланих труднощів і скрути, Юрій Кундієв не раз виступав у пресі і з високих трибун принципово, різко, з почуттям громадянського обов'язку й уболівання за долю науки, за колег-учених та лікарів-практиків. У виступах на ці теми він одстоював інтереси практичної медицини, ділився багаторічним досвідом запобігання так званим недугам цивілізації — виробничим та екологічно зумовленим захворюванням. У цьому Юрій Ілліч посилався на великого земляка *Миколу Пирогова*, який проголосив, що майбутнє належить медицині запобіжній, та на свого однодумця, видатного хірурга вже нашої епохи — *Миколу Амосова*, який стверджував, що ефективною профілактикою ніхто не займається, і наше рідне Міністерство охорони здоров'я — не міністерство здоров'я, а міністерство хвороб.

Говорячи про соціальну значимість науки, Юрій Ілліч не раз нагадував тим, хто так невдало нею командував, що мудрі попередники дотримувалися аксіоми: *“життя без науки — смерть”*. Він очолював українську наукову школу гігієністів, яка займається проблемами медицини праці та промислової токсикології. Добре відомий своєю активною діяльністю в галузі практичної охорони здоров'я, організації санітарно-епідеміологічної служби в Україні, Юрій Ілліч був ініціатором співробітництва медиків України з міжнародними організаціями — Програмою ООН з навколишнього середовища, Всесвітньою організацією охорони здоров'я та Міжнародною організацією праці. Дуже велика роль Юрія Ілліча у становленні й діяльності Національної академії медичних наук України, де він був першим віце-президентом.

Про себе Юрій Ілліч розповідав скупко. Народився в селі Трояни Кіровоградської області. У 1951 році закінчив санітарно-гігієнічний факультет Київського медичного інституту, потім — аспірантура за спеціальністю *“Фізіологія праці”*. Захистивши кандидатську дисертацію, долучився до вирішення проблем токсикології та гігієни використання пестицидів. Згодом очолював лабораторію засобів індивідуального захисту, у 1963 році став заступником директора

**У кулуарах Всесоюзної конференції з токсикології пестицидів і безпечного їх застосування.
Зліва направо: Ю.І. Кундієв, Д.І. Каложний, Ю.С. Сапожніков, П.Л. Шупик, Л.І. Медведь, 1958 р.**

Інституту з наукової роботи. Допитливий дослідник, інтелектуал, лідер по натурі, Юрій Кундієв у 1964 році у зв'язку зі створенням Левком Івановичем Всесоюзного НДІ гігієни і токсикології пестицидів, полімерів і пластичних мас очолив нинішній Інститут медицини праці НАМН України. Під його керівництвом основні напрями наукової діяльності охоплювали аспекти гігієни та фізіології праці в сільському господарстві та металургійної промисловості, вивчення професійних ризиків при виконанні екстремальних обов'язків, а в останній період, після важливих наукових вкладів у подолання післячорнобильських

радіаційних ризиків, організацію необхідної нейрофізіологічної допомоги воїнам зони АТО. Дослідження Юрія Ілліча в сфері дермальної токсикології мають світову значимість у встановленні закономірностей всмоктування чужорідних речовин в залежності від їх фізико-хімічних властивостей, що відіграло кардинальну роль в профілактиці таких отруєнь. Інноваційні дослідження очолюваного ним Інституту спільно з Інститутом електрозварювання ім. Є.О. Патона НАН України завершилися впровадженням принципово нових технологій і матеріалів у дану галузь виробництва.

**III сесія Консультативного Комітету
Міжнародної програми хімічної безпеки.
Д-р Г. Дітріх, проф. М. Мерсьє, проф. Ю.І. Кундієв. 1983 р.**

Починаючи з 1975 р. Юрій Ілліч Кундієв регулярно обирався членом бюро, віце-президентом Міжнародної асоціації сільської медицини, був членом Постійного комітету експертів ВОЗ щодо безпечного використання пестицидів. Засновник розвитку біоетики в Україні, Голова Комітету з біоетики при Кабінеті Міністрів України (2002—2005 рр.) та в аналогічній комісії в НАН України, він організував та провів шість міжнародних конгресів з біоетики.

Одного разу, даючи інтерв'ю журналу "Лікування та діагностика", Юрій Ілліч розповів: "Ви запитуєте про моє дитинство. Відповідь могла б бути короткою: у дитинстві в мене не було дитинства. Мій батько, Кундієв Ілля Гнатович, — жертва репресій тридцятих років, його

заарештували у 1936 році. Тільки завдяки щасливому збігу обставин сім'ю не вислали, але на долю моєї мами Олександри Олександрівни (їй на той час було 32 роки) випали величезні труднощі — троє дітей і жодних засобів для існування. Щоб нас прогодувати, вона працювала пралею, швачкою, різноробочою — на інші посади не брали. Жила однією мрією — дати дітям освіту, вивести їх у люди.

Я на все життя запам'ятав материнські сльози від безвиході, але це було ночами і дуже рідко. Зазвичай же вона була в постійній готовності захистити дітей, зберегти залишки сім'ї..." І далі він розповів про тих чесних і порядних людей, які всупереч жорстоким тогочасним реаліям допомогли йому — синові "ворога народу".

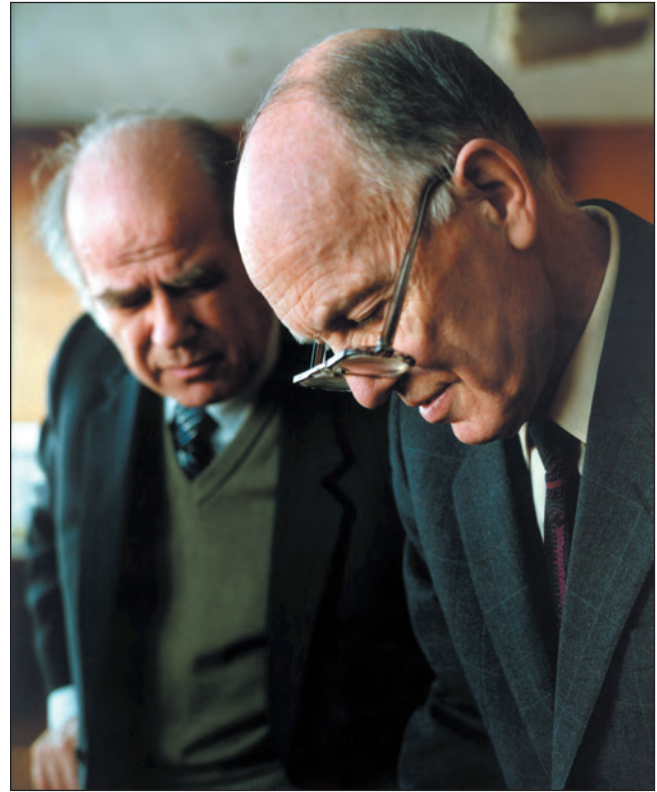
Він згадував: "...Після закінчення інституту я був рекомендований на наукову роботу, потім отримав пропозицію вступити до аспірантури при Інституті гігієни праці та профзахворювань. Мене дуже довго не затверджували. Причина — моя біографія".

Серед мемуарної спадщини Юрія Кундієва слід виділити його книги "Медицина праці: п'ятдесятирічний досвід" та "Інститут сквозь призму епох" до 85-річчя Інституту.

Перша з них відзначається сповідальною та емоційною тональністю. У ній розповідається про професійну діяльність автора, про його становлення, перипетії, наукові цілі та діяння. Готуючи цю книжку до друку, Юрій Кундієв знайшов неординарне рішення — помістив у ній 50 своїх публікацій різних років і дав коментар про тогочасні події, суспільну атмосферу, конкретних людей та їхні справи. А ще навіть хронологію тих років з офіційних джерел. До минулого можна ставитися по-різному. Абсолютно справедливо, вважав автор, підходити до минулого з сучасними мірками. Адже докорінно змінилося суспільство, відбулася переоцінка цінностей, з'явилися нові пріоритети... "Але неприпустимо огульно паплюжити минуле, звідки ми всі вийшли, у сто разів важливіше знайти в ньому те цінне, що варто запозичити для сьогодення й майбутнього. Адже на цьому ґрунтується на-ступність часів і поколінь. Я вирішив: нехай роки, що минули, самі говорять за себе", — робить висновок Юрій Ілліч. Різні аспекти експериментальних, епідеміологічних і клінічних досліджень у галузі фізіології праці, профілактичної токсикології, професійної патології, гігієни сільськогосподарської праці були розглянуті не тільки у світлі конкретних результатів, а й теоретичних узагальнень, цікаво та яскраво проілюстровані.

У другій праці ("Інститут сквозь призму епох") з увагою і любов'ю Юрій Ілліч розповів про співробітників і колег, про будні та звершення науковців. "Усе залишається людям" — так називався художній фільм, присвячений життю та науковій діяльності вченого. У сімдесяті роки минулого століття ми дивились цю картину по кілька разів. Усе залишається людям...

Учений опублікував понад 500 наукових праць, понад 35 монографій, посібників і підручників.

З академіком Б. С. Пагоном, президентом НАН України.
1992 р. Фото С. Тіфта

Зауважимо, що створений ним разом з академіком Л. Медведом посібник "Гігієна праці в сільськогосподарському виробництві" у 1982 року відзначено премією імені Ф. Ерісмана. За створення підручника "Загальна гігієна" і цикл робіт "Важкі метали як небезпечні для людини забруднювачі навколишнього середовища України" Ю. Кундієву присуджено Державну премію в галузі науки і техніки України.

Про інтелектуалів взагалі і навіть про тих, яких уже немає серед нас, пишуть по-різному, іноді зовсім несправедливо. У Ірвіна Шоу зустрів такий вираз: "Всі інтелігенти однакові, коли справа повертається серйозно, вони задкують!" Наш сучасник Юрій Кундієв був інтелектуалом, який ніколи не задкував, а навпаки, завойовував визнання саме тоді, коли суспільні події набували складнощів. Для нас — його друзів і колег — він назавжди залишиться як вчений-гуманіст і медик-мислитель.

Його життя, наукова і громадська творчість є дзеркалом непростих і напружених років, прожитих і пережитих з великою самовідданістю, натхненно та гідно. Дбаючи про майбутнє, він не забував про досвід попередників, шанував їхній внесок у сьогодення.

Будемо шанувати пам'ять про нашого друга. ■

Ісаак Трахтенберг
доктор мед. наук, академік НАМН України,
член-кореспондент НАН України,
зав. відділу Інституту медицини праці
НАМН України,
м. Київ